

CESTY K VARIÁČNÍ SOCIOLINGVISTICE

Jan Chovanec

MILROYOVÁ, Lesley — GORDON, Matthew (2012): *Sociolingvistika: Metody a interpretace*. Praha: Karolinum, 270 s.

V roce 2012 vydalo nakladatelství Karolinum v ediční řadě *Lingvistika* knihu Lesley Milroyové a Matthew Gordona *Sociolingvistika: Metody a interpretace*. Jedná se o významnou přehledovou publikaci, která čtenáře uvádí do problematiky sociolingvistického výzkumu. Do rukou českých akademiků a studentů se tato kniha dostává ve velmi kvalitně provedeném překladu od Jana Chromého.

V osmi kapitolách kniha podává ucelený úvod do studia variační sociolingvistiky, vycházející z tradice amerického jazykovědce Williama Labova. Základním východiskem tohoto proudu sociolingvistiky je premisa, že jazyková proměnná se vyznačuje různou distribucí nejen ve vztahu k jiným jazykovým jednotkám, ale také vůči takovým mimojazykovým proměnným, jakými jsou společenská třída, věk, gender, etnický původ a situační kontext. V úvodní kapitole je teoreticky nastíněn pojem variability v jazykovém systému a jeho pozice v moderní jazykovědě, především ve vztahu k formálnímu pojetí jazyka u Chomského, které je zcela odlišné od pojetí Labovova. Na pozadí vývoje sociolingvistiky od 60. let minulého století (a obecněji kořenů americké jazykovědy od dob bloomfieldovského deskriptivismu) je Labovův přístup kontrastován s autory, kteří zdůrazňují jiné aspekty jazykové variace. Mezi tyto autory patří například Gumperz, který kritizuje přehlížení mluvčího jako účastníka interakce a přílišné abstraktní zaměření labovovského proudu sociolingvistiky. Zmíněny jsou rozdíly mezi kvalitativními (interakčními) a kvantitativními (variacionistickými) tradicemi výzkumu a propojení těchto přístupů s tradiční dialektologií.

Kapitola druhá se věnuje výběru účastníků výzkumu, což je první ze zásadních metodologických otázek, které je potřeba vzít v úvahu při sociolingvistickém bádání. Vzorek mluvčích musí být dostatečně reprezentativní, čehož lze dosáhnout různými způsoby vymezení výběrového prostoru (např. lokality či sociální skupiny), a zároveň musí být adekvátně stratifikován i v případě, že badatelé pracují s poměrně malým vzorkem. V této souvislosti jsou zmíněna rizika náhodného výběru participantů, neboť ten může vést k nevyváženému nebo nedostatečně stratifikovanému vzorku. Badatelé proto spíše využívají kvótní a účelový výběr, a to v úzké návaznosti na své výzkumné cíle. Zajímavý je postřeh, že se v poslední době prosazuje uvolněnější přístup k reprezentativnosti vzorku než dříve — pokud je jejich teoretický rámec obhajitelný, mají badatelé větší svobodu zvolit si takové metody, které jim umožní dosáhnout svých cílů. V oblasti metodologie stavby vzorku se autoři dále zabývají aspekty, které mají klíčový vliv na výzkum jazykové změny, tj. dynamicky pojímaného jazykového jevu, který se sociolingvistika tradičně snaží zachytit. Jedná se především o věk, kdy jsou generační rozdíly mezi respondenty vnímány jako důkaz jazykové změny (tzv. hypotéza dobového zakotvení mluvčích), ovšem roli hraje i věkové odstupňování, tj. různorodé užívání určitých jazykových prostředků v různých životních fázích. Ještě problematičtější jsou kategorie sociální třídy a statusu mluvčích, které úzce souvisejí

s možnostmi sociální mobility některých jednotlivců či skupin nebo s jejich etnickým původem. Tyto záležitosti je třeba brát v potaz především v moderních velkoměstech, kde dochází k interakcím mezi původním obyvatelstvem a přistěhovalci.

Dalším krokem sociolingvistického výzkumu je sběr dat, jímž se zabývá kapitola třetí. Autoři detailně popisují výhody i nevýhody písemných dotazníků, dotazníků administrovaných terénními pracovníky i rychlých průzkumů, jež mají elicitovat jen velmi konkrétní a úzce vymezené jazykové jevy (viz např. klasická Labovova studie výslovnostních variant v newyorských obchodních domech). Kapitola pojednává i o méně strukturované metodě sociolingvistického rozhovoru a přibližuje strategie, které badatelé mohou využít pro elicitaci běžné mluvy, jako je např. úprava obsahu rozhovoru a na úkor dvoustranného formátu rozhovoru upřednostnění trojstranné či skupinové konverzace, kterou úspěšně aplikovali např. Wolfram a Schillingová-Esteso-ová (1995). Tím dochází k tomu, že pozorovaný ztrácí povědomí o pozorování. K dosažení tohoto efektu (tj. potlačení „paradoxu pozorovatele“) napomáhá také zaujetí role zúčastněného pozorovatele. Tuto metodu lze aplikovat v malých společenstvích k získání takového náhledu na dynamiku společenství, který by pro osoby zvenčí byl jen těžko možný.

V další kapitole se kniha věnuje analýze dat a jejich interpretaci, což obnáší ve variační sociolingvistice stanovení kovariace mezi realizací různých podob jazykové proměnné a sociálními kategoriemi. Do nich spadá sociální třída, pohlaví (gender) a etnicita, které jsou vnímány nikoliv jako předem dané statické kategorie, ale jako dynamické konstrukty vycházející z každodenní praxe členů společenství. Tematiku sociálních vztahů řeší také kapitola pátá, která poukazuje na to, že jazykové proměnné v komunitách mluvčích indexují sociální významy spíše lokálního než globálního významu. Jedinec je vnímán v rámci sociálních sítí a tzv. společenství praxe. Důležitost lokálních interpretací je ilustrována na řadě již klasických studií, které zahrnují jak monolingvní mluvčí, např. v belfastském výzkumu síťových vazeb (Milroy — Milroy, 1978) a detroitském studiu Afroameričanů (Edwards, 1992), tak i bilingvní společenství — viz problematiku slovinsko-německého bilingvismu v údolí řeky Gail v Rakousku (Gumperz, 1982) nebo jazykového posunu u německo-maďarského společenství v Oberwartu (Gal, 1978) a hispanofonního společenství v New Yorku (Zentella, 1997). Autoři rovněž poukazují na skutečnost, že vlivem rostoucí globalizace a mobility v posledních desetiletích získávají moderní mluvčí povědomí o mnoha jazykových varietách užívaných mimo jejich bydliště. V důsledku toho dochází k odlišné konceptualizaci místa — to se může jevit spíše jako kulturní než čistě geografická entita. Tato skutečnost může vysvětlit takové sociolingvisticky zajímavé jevy jako užívání jižanských prvků v řeči Afroameričanů v severních městech USA, jakož i šíření konsonantických jazykových změn v severní Anglii a Skotsku.

Následující tři kapitoly se zabývají vztahy mezi sociálními a jazykovými proměnnými na různých jazykových úrovních. Pojednány jsou typy fonologických proměnných, jejich výběr a specifikace při pilotních studiích, měření variace pomocí různých technik, kvantifikace a jejich lingvistická a statistická analýza. Zdůrazněno je systémové hledisko, tj. pohled na vzájemnou provázanost mezi jednotlivými proměnnými, které je klíčové k popsání řetězových posunů hláskových změn. Ostatně hláskové po-

suny (jižní posun a posun v severních městech) představují v dnešní severoamerické lingvistice velmi významná a aktuální témata. Variační sociolingvistika se kromě variace fonologické věnuje i variaci na vyšších úrovních — morfologické, syntaktické a sémantické, avšak studium jevů na těchto úrovních je do značné míry problematické. Jednak není snadné přesně specifikovat proměnnou, případně vymezit její jednotlivé varianty (což je obzvláště relevantní u sémantické ekvivalence), jednak poměrně řídký výskyt zkoumaných jevů komplikuje samotný sběr, kvantifikaci i interpretaci dat. Výzkum na těchto úrovních se tedy zabývá spíše vnitrojazykovými omezeními variace než postulováním vztahů mezi variací a sociálními kategoriemi.

Kapitola osmá přibližuje zvláště zajímavé téma — intraindividuální variaci u jednotlivých mluvčích, jež bývá u monolingvních osob označována jako stylový posun a u multilingvních jednotlivců jako střídání kódů. V těchto případech mluvčí využívají rozsah svého jazykového repertoáru, přičemž stylové či jazykové volby, které při výběru vyjadřovacích prostředků činí, jsou motivovány různými způsoby. Tradiční přístup zde zdůrazňuje styl jako reakci na situaci. To je případ různých konverzačních a čtecích stylů, které odrážejí pozornost mluvčích věnovanou řeči (viz Labovovy rané studie), ale také známého Bellova modelu stylu jako zaměření na publikum, tj. situačně responzivního úzu, kdy mluvčí reaguje na fyzicky přítomné adresáty, okolní posluchače i náhodné a i jemu neznámé osoby, které ho náhodou zaslechnou. Zdůraznění kreativity a vlastní iniciativy mluvčího vede k aktuálně přijímanému pojetí stylu jako iniciativy a strategie, tj. aktivního a cíleného využívání jazykových prostředků se záměrem vytvářet specifické sociální významy. Styl zde není rozsah variace, který má mluvčí k dispozici, ale performativní akt, při němž si mluvčí může přisvojit roli jinak spojovanou se skupinami sociálně nebo geograficky vzdálenými. Mluvčí pak využívá určitý styl, aby se identifikoval jako člen dané skupiny nebo sociální kategorie, což může činit s využitím i omezeného repertoáru stereotypních prostředků, avšak zároveň s výrazným metajazykovým povědomím. Velmi podobná situace je i u střídání kódů, které bývá popisováno obdobně buďto jako responzivní, nebo proaktivní jazykové chování.

Jak naznačuje výše uvedený přehled kapitol, Milroyová a Gordon se zabývají celou řadou témat, která jsou zásadní pro výzkum v oblasti variační sociolingvistiky. Kniha je ideální pro všechny, kdo se chtějí seznámit s moderní variační sociolingvistikou nebo v této oblasti hodlají začít s praktickým výzkumem. Vše podstatné je zde na jednom místě, aniž by však autoři postupovali zjednodušujícím nebo selektivním způsobem. Jednotlivé kapitoly jsou založeny na detailním rozboru celé řady významných studií, které jsou kriticky reflektovány a postaveny do vzájemných souvislostí, čímž tvoří velmi koherentní celek. Byť se jedná především o studie angloamerických autorů zaměřených na americkou (a v menší míře i britskou a irskou) angličtinu, nalézt zde můžeme i zmínky o mnohdy již klasickém výzkumu z jiných jazykových oblastí, např. právě ve věci jazykové volby a střídání kódů.

Nechybí zde ani pojednání o etických otázkách výzkumu, např. výzkumné etice, principu informovaného souhlasu, různých názorech na skryté nahrávání atd. Zajímavý je např. princip odpovědnosti badatele vůči společenství — srov. Wolframovy programy jazykového vzdělávání, které mají za cíl budovat jazykové povědomí o variantách americké angličtiny u středoškolských studentů. V této souvislosti možná

českého čtenáře napadne určitá podobnost s tradicemi domácí jazykovědy, viz např. popularizační činnost Viléma Mathesia a jiných členů pražského kroužku, kteří se snažili o provázanost svého výzkumu s širší veřejností.

Vzhledem k tomu, že kniha původně vyšla v angličtině už v roce 2003, nemůže pochopitelně zachycovat vývoj v oblasti variační sociolingvistiky za posledních deset let. Zde bylo asi nejvýznamnějším počinem vydání *Atlasu severoamerické angličtiny* (Labov — Ash — Boberg, 2006), v němž Labov se svými spolupracovníky Sharon Ashovou a Charlesem Bobergem vedle jižního posunu a posunu v severních městech popisuje i probíhající fonologický posun v Kanadě. Celá řada zajímavých studií vzniká v poslední době také na poli sociolingvistiky jižních států USA ve výzkumném týmu Walta Wolframa a jeho žáků, např. v oblasti vývoje afroamerické angličtiny (Wolfram — Thomas, 2002), variet angličtiny v nejrůznějších izolovaných komunitách (v karibské oblasti, Appalačském pohoří, mississippské deltě v Louisianě), ale i aktuálně probíhající nivelizace dialektů v kosmopolitních jižanských městech (např. Raleigh a tzv. research triangle area v Severní Karolíně, viz Dodsworth — Kohn, 2012).

V českém prostředí se dosud variační sociolingvistika výrazněji neuplatnila, s výjimkou několika málo izolovaných studií (Wilson, 2010). V tomto směru je nutno recenzovaný překlad chápat jako významný počín, který má potenciál nejen stimulovat dílčí studie, ale zároveň konstituovat nový obor (a rovněž pro něj připravit terminologické zázemí). Zde je na místě zmínit velmi fundovaný doslov k českému vydání, v němž Jiří Nekvapil zasazuje variační sociolingvistiku do domácího kontextu a naznačuje některé možné směry dalšího výzkumu, např. oblast vnímání vztahu mezi spisovným jazykem a obecnou češtinou.

Cennou částí publikace je také poznámka překladatele, v níž Jan Chromý na několika stranách vysvětluje problematiku překladu celé řady pojmů a konceptů, které z důvodu absence předchozího domácího výzkumu nebo primárně anglofonního zaměření variační sociolingvistiky nejsou v českém prostředí k dispozici. Chromý zde vysvětluje volbu českých ekvivalentů u takových termínů jako *language shift*, kde preferuje *jazykový posun* (oproti příležitostně užívanému termínu *jazyková směna*), neboť ten naznačuje kontinuitu procesu (a mimoto je i analogický vůči termínu *fonologický posun*). Pro *Southern Shift* zavádí *jižní posun*, i když zde by snad šlo uvažovat i o posunu „jižanském“, který by danou realitu ukotvil v širším geograficko-kulturním kontextu. Některé koncepty jsou tak specifické pro konkrétní studie, že jsou správně přeloženy jen částečným popisným překladem (viz např. *vyhořelí burnouti a burnoutky* z práce Penelope Eckertové (1989)). Nezbytností je anglicko-český a česko-anglický terminologický slovníček, který je zařazen na konci publikace (uvádění anglických ekvivalentů jednotlivých pojmů v textu by sice bylo užitečné, ale vzhledem ke struktuře knihy poměrně nepraktické). Překlad této knihy rozhodně nebyl nijak snadný. Jeho autorovi patří dík za to, že se tak náročného úkolu ujal a postupoval velmi systematicky a svědomitě. Výsledkem je po všech stránkách kvalitní publikace. Jedinou drobnou vadou na kráse je snad poměrně fádňá obálka pojatá v minimalistickém duchu, kvůli níž kniha působí příliš „učebnicovým“ dojmem — tak dobrá a poutavá kniha by si jistě zasloužila přitažlivější přebal, který by zdůraznil její trvalou hodnotu.

LITERATURA:

- DODSWORTH, Robin — KOHN, Mary (2012): Urban rejection of the vernacular: the SVS undone. *Language Variation and Change*, 24, s. 221–245.
- ECKERT, Penelope (1989): *Jocks and Burnouts: Social Categories and Identities in the High School*. New York, NY: Columbia University Teachers College.
- EDWARDS, Walter (1992): Sociolinguistic behaviour in a Detroit inner city black neighbourhood. *Language in Society*, 21, s. 93–115.
- GAL, Susan (1978): Peasant men can't get wives: language change and sex roles in a bilingual community. *Language in Society*, 7(1), s. 1–16.
- GUMPERZ, John J. (1982): Social network and language shift. In: John J. Gumperz, *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 38–58.
- HOLMES, Janet — HAZEN, Kirk (eds.) (2014): *Research Methods in Sociolinguistics: A Practical Guide*. Malden, MA — Oxford: John Wiley and Sons.
- LABOV, William — ASH, Sharon — BOBERG, Charles (2006): *The Atlas of North American English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- MILROY, James — MILROY, Lesley (1978): Belfast: change and variation in an urban vernacular. In: Peter Trudgill (ed.), *Sociolinguistic Patterns in British English*. London: Arnold, s. 19–35.
- WILSON, James (2010): *Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Contact in the Czech Republic*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- WOLFRAM, Walt — THOMAS, Erik (2002): *The Development of African American English*. Oxford — Malden, MA: Blackwell.
- WOLFRAM, Walt — SCHILLING-ESTES, Natalie (1995): Moribund dialects and the endangerment canon: the case of the Ocracoke brogue. *Language*, 71, s. 696–721.
- ZENTELLA, Anna Celia (1997): *Growing up Bilingual*. Oxford: Blackwell.

Jan Chovanec | Katedra anglistiky a amerikanistiky FF MU
<Chovanec@phil.muni.cz>